

Редакційна колегія: Ю. П. Битяк – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України;
В. Яковюк – кандидат юридичних наук, доцент; Г. В. Чанала – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Матеріали друкуються в авторській редакції

- Д 28 Декларация про державний суверенітет України – передумова її незалежності та демократичного розвитку: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 16 червн. 2010 р. / редкол.: Ю. П. Битяк, В. Яковюк, Г. В. Чанала. – Х.: НДД держ. буд-ва та місц. самоврядування. 2010. – 160 с.

У збірнику подано стислий виклад доповідей і повідомлень науковців і викладачів наукових та освітніх закладів, а також практичних працівників на міжнародній науково-практичній конференції «Декларация про державний суверенітет України – передумова незалежності та демократичного розвитку», яку було організовано Національною академією правових наук України спільно з Наук. дослідним інститутом державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України та Національною юридичною академією України імені Ярослава Мудрого з нагоди 20-ї річниці Декларации про державний суверенітет України і 300-ї річниці прийняття Конституції гетьмана Пилипа Орлика у рамках IV Всеукраїнського фестивалю науки і проведено 16 червня 2010 р. у Харкові. Конференція, у роботі якої брали участь науковці України, Росії та Білорусії, була присвячена обговоренню актуальних питань сучасного стану і перспектив державно-правового розвитку.

Для науковців, аспірантів, студентів, тих, хто цікавиться проблемами реалізації державного суверенітету в умовах європейської інтеграції і глобалізації.

ББК 67.300.4 (4 У)

© Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України, 2010

Колісник В. П.¹

Декларация про державний суверенітет України та її вплив на процес формування української держави

Ухвалюючи Декларацию про державний суверенітет України, політична еліта виявила надмірну обережність і певну непослідовність, адже Верховна Рада УРСР 16 липня 1990 року проголосила державний суверенітет України лише після того, як схожі за назвою акти вже були ухвалені в інших союзних республіках (в тому числі у Молдавській РСР та в РРФСР). До того ж у останньому реченні Декларации про державний суверенітет України визначалося, що «принципи Декларации про суверенітет України використовуються для укладання союзного договору». Отже, проголошувався дійсний дивний («неповний», «половинчастий», «несправжній», дещо «умовний») суверенітет. Україна начебто проголошувалася суверенною державою, однак останнє речення Декларации фактично містило потенційну можливість існування ще й союзної держави. Разом з тим текст цієї Декларации було виписано більш чітко, досить радикально і набагато сміливіше, ніж це зробили квазіпарламенти інших, тоді ще союзних, республік.

У Декларации вперше з'являється розділ I «Самовизначення української нації», в якому УРСР називалася не просто суверенною, а саме «суверенною національною державою», яка «розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення». У цьому ж розділі двічі згадується про «національну державність»: один раз – про «національну державність українського народу», другий раз – про «національну державність України». У тексті Декларации (розділ УІІІ «Культурний розвиток») виокремлюється «українська нація» в аспекті забезпечення її «культурного і духовного розвитку», а також говориться про гарантування «всім національностям» права «їх вільного національно-культурного розвитку».

Аналіз змісту Декларации про державний суверенітет України свідчить про певне одностороннє уточнення предметів відання України та навіть суттєве втручання у прерогативи тоді ще існуючого Союзу РСР. Тобто влада останнього не скасовувалася, а істотно обмежувалася. Верховна Рада України задекларувала і українське громадянство, і територіальне верховенство, і право на свою частку в загальносоюзному алмазному та валютному фонді і золотому запасі, і право на власні Збройні Сили, внутрішні війська та органи державної безпеки, і право на створення банківської, цінової, фінансової, митної, податкової систем, і намір «при необхідності» запровадити свою грошову одиницю, а також оголосила про «намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї» та про здійснення безпосередніх зносин з іншими державами, укладення

¹ Доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного права України Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.

Декларація про державний суверенітет України (1990 р.) та її роль в історії створення незалежної української держави

з ними договорів, обмін дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами, участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі необхідному для ефективного забезпечення національних інтересів Республіки у політичній, економічній, екологічній, інформаційній, науковій, технічній культурній і спортивній сферах».

Ухвалення Декларації по суті було спробою запровадити принципово нову, оптимальну та ефективну систему взаємовідносин між союзним центром та УРСР з поверненням останній значної частини суттєвих предметів відання, також намаганням створити одночасно систему правових гарантій стабільного статусу УРСР у складі СРСР, унеможливити в майбутньому зловживання боку союзного центру (адже передбачалося підписання нового союзного договору), зупинити тенденцію до постійного звуження повноважень можливостей союзних республік та посилення диктату центральних (загальносоюзних) міністерств і відомств. Декларація мала відіграти роль принципово нового, основоположного, засадничого, фундаментального документа, посилаючись на який можна було б відстоювати права України та її народу під час переговорів з представниками центру та делегаціями інших союзних республік. У реальну можливість створення дійсно незалежної від союзного центру української держави не вірили в той час навіть відчайдушні оптимісти та ті, хто хотів би її бачити такою, а також самі розробники тексту Декларації про державний суверенітет України. Про це свідчить також і спроба дати визначення поняття державного суверенітету шляхом використання для уточнення і підсилення близьких понять, причому на відміну від будь-якого довідника в Декларації подається аж шість ознак суверенітету: чотири ознаки внутрішнього суверенітету («верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади Республіки в межах її території») та дві ознаки зовнішнього суверенітету («незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах»). Складається враження, що автори тексту Декларації начебто намагалися пороконати і себе, і інших у тому, що Україна може стати у майбутньому справді повноцінною державою. Про їхню невпевненість, невпевненість і надмірну обережність свідчить також згадка про союзний договір.

Проте не можна не сказати, що Декларація про державний суверенітет України була винятковим документом, написаним з урахуванням політичних реалій і конкретної ситуації того періоду, розробники якої пішли по шляху створення передумови незалежності України набагато далі, ніж інші союзні республіки. За змістом Декларації можна б відіграти роль малої Конституції України, проте час запровадження її положень у повній мірі тоді ще не настав, і вона так і залишилася за юридичною природою важливим передконституційним документом, який започаткував правові передумови створення справді суверенної (а не бутафорної) української держави та поступової демократизації політичного режиму, запровадження демократичних зasad у діяльність її органів та в основу функціонування українського суверенітету.

16 липня 1990 р. в Україні відбулась подія, яка займає особливе місце в її історії. Саме в цей день Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України, яка по суті, стала правовим підґрунтям для здійснення широкого комплексу заходів в республіці, які в кінцевому рахунку забезпечили її незалежність у 1991 році. Глибоко усвідомити роль Декларації можна чи можливо, не з'ясувавши статус Української РСР як союзної республіки на момент прийняття Декларації про державний суверенітет України. На той час УРСР входила до складу Союзу РСР, який вважався згідно союзному конституційному законодавству, федеративною союзною державою. Насправді ж на початку так званої перебудови (1985 – 1991 рр.) СРСР був одноособливою централізованою державою, яку характеризувало надмірне зосередження державної влади, функцій і повноважень у союзних органах влади і управління, що знецінювало у багатьох відношеннях національно-державний устрій, демократичні принципи федерації. УРСР, так само як й інші союзні республіки, була фактично додатком до союзної держави під назвою СРСР. Союз РСР як суверенна держава мав цілісну систему союзних державних органів, систему союзного законодавства, територію, громадянство, грошову і кредитну системи, бюджет, збройні сили, державну символіку, міжнародні зв'язки. Водночас в умовах перебудови стала очевидною необхідність зміни авторитарної моделі союзної держави на дійсно федеративну державу. Тому 30 квітня 1990 р. Верховна рада СРСР прийняла Закон СРСР «Про прийняття повноважень між Союзом РСР і суб'єктами федерації». Дещо пізніше (3 квітня 1990 р.) Верховна Рада СРСР прийняла Закон СРСР «Про порядок вирішення питань, пов'язаних з виходом союзної республіки з СРСР». Акт змісту зазначених законів свідчить, що помітної трансформації СРСР із надцентралізованої до дійсно федеративної і держави ці закони не забезпечували.

Тому розуміючи стратегічну мету союзного керівництва, спрямовану на створення широких повноважень союзних органів державної влади і управління, союзні республіки в умовах демократизації радянського суспільства за власною ініціативою зробили рішучі кроки в напрямку забезпечення собі реального державного суверенітету. Поглибленню суверенізації союзних республік сприяло перш за все прийняття І З'їздом народних депутатів РРФСР 12 червня 1990 р. «Декларація про державний суверенітет РРФСР». Наслідуючи приклад РРФСР, «Декларацію про державний суверенітет України» прийняла 16 липня 1990 р. Верховна Рада УРСР.

Сформульовані в Декларації про державний суверенітет України положення наділяли Українську РСР таким об'ємом суверенних прав в галузі

¹ Доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри історії держави і права України